

Sfærisk asymmetri

Ole Jacob Madsen

professor i kultur- og samfunnspsykologi, Psykologisk institutt, UiO

Vi bryr oss ikke nok om klimaendringene før virkningene berører oss direkte, men da er det trolig for sent. Er psykologi vitenskapen som kan vekke oss før tiden er ute, eller vil den bare gjøre oss mer handlingslammet?

Denne månedens kronikkforfatter, er førsteamanuensis i kulturog samfunnspsykologi ved Universitetet i Oslo. Sammen med Siri Gullestad, Karine Skaret, Svein Øverland og Else-Marie Molund er han fast kronikør i Psykologtidsskriftet. Neste måned: Siri Gullestad.

I Andrej Tarkovskijs film *Solaris* (1972) blir psykologen Kris Kelvin sendt opp til en avsondret romstasjon som går i bane rundt planeten som bærer filmens navn. Oppdraget til mannskapet har stoppet opp fordi de tre vitenskapsmennene om bord er paralyisert av personlige emosjonelle kriser. Da psykologen ankommer romstasjonen, rammes han også av den samme mystiske handlingslammelsen. Hvorfor gjengi plottet til en 40-årig science fiction-klassiker? Fordi handlingsforløpet er som et ekko av psykologiens utfordring som mange nå ser til i klimasaken etter ymse teknologiske, økonomiske og økofilosofiske forsøk.

Om noen først har mot til å ta noe fra oss, vil vi kanskje erfare at det ikke spilte så stor rolle likevel

I Norge har klimapsykologi blitt frontet av BIs Per Espen Stoknes, som har anvendt seg av Leon Festingers teori om kognitiv dissonans for å forklare hvorfor folk ikke bryr seg mer om klima. Et subjektivt ubehag oppstår dersom en persons tanker ikke samsvarer med handlingene, slik at ubehaget gjerne fremprovoserer en motivasjon for endring enten av tanker eller følelser. Ifølge Stoknes kan advarsler om at bilkjøring og flyreiser er skadelig for miljøet, kombinert med det faktum at store deler av befolkningen gjør det regelmessig, resultere i at vi endrer holdningene våre («det er ikke så farlig likevel») framfor atferden.

Ikke alle lar seg begeistre. I Dagbladet advarte nylig Erik Martiniussen, forfatter av *Drivhuseffekten – klimapolitikken som forsvant*, mot å ta i bruk psykologi for å forstå komplekse samfunnsmessige forhold. Hvordan kan teorien om kognitiv dissonans være gyldig når utslippene går opp i land som produserer olje, og ned i land som produserer vindmøller, innvendte han. Psykologiske forklaringsmodeller virker dessuten avpolitiserende, i og med at problemet plasseres i hodet til den enkelte borger framfor hos våre politikere, ser han ut til å mene. Det er avgjort et manipulativt element ved psykologiske virkemidler som «nudging» som bør avveies mot demokratiske prinsipper. Men i Martiniussens kritikk fremstår det som om psykologiske forklaringer som kognitiv dissonans nødvendigvis er fatalistiske i sin konsekvens («vi mennesker er uansett ikke i stand til å ta innover oss alvor, så da spiller det ikke noen rolle hva jeg gjør»), mens psykologiske løsninger typisk forbindes med terapeutiske intervensjoner og ikke politiske virkemidler.

Leser man Stoknes sin newzealandske fagfelle Niki Harré (*Psychology for a Better World: Strategies to Inspire Sustainability*), bygger hun på tre grunnideer – mennesker er lykkesøkende, sosiale og vil gjøre det rette – underbygget av et vell av psykologiske forsøk som inspirerer til handlekraft. Å føle seg vel stimulerer til kreativitet, samarbeidsevne og endringsvilje. I en studie observerte man team som på forhånd hadde blitt rangert som høyt, middels og lavt presterende. Man fant at i den høyt presterende gruppen var det et 5:1-forhold mellom positivitet og negativitet i interaksjonen, i den middels presterende gruppen et 2:1-forhold, mens i den lavest presterende gruppen hadde deltakerne flere negative kommentarer enn positive seg imellom. Ergo gjør klimatalsmenn klokt i å legge bort virkemidler som skam og skyld. Spedbarnsstudier viser at vi kopierer ansiktsuttrykk helt fra de første levemånedene, og vi fortsetter å bruke andres atferd som normgivende som voksne.

I en forsøpelt park kastet 32 % av forsøkspersonene søppel. Om det samme området ble ryddet, gjorde bare 14 % det samme. Vi lærer at det er rett å beskytte forsvarsløse, helt fra vi er små. Newzealandske elever lærer at de ikke skal kaste plast i havet, ikke fordi noen andre må rydde opp, men fordi det kan ta livet av en uskyldig delfin. Harrés bok er fullstappet av denne typen anvendelig forskning på menneskets tilbøyeligheter. I en studie fant man at flere hotellgjester valgte å gjenbruke håndklær hvis man fortalte at 75 % av gjestene før dem tok det valget, framfor å appellere til at de skal ta hensyn til klima. I en studie ga studenter mer til et humanitært fond dersom saken omhandlet en person framfor et helt folk. Klimareportasjer som forteller om et enkeltmenneskets skjebne vil vekke mer empati enn generelle skildringer.

Flere studier har vist at vi bruker inn- og utgrupper for å orientere oss i verden. Hvorvidt vi lar oss overbevise, ser ut til å avhenge mer av nærhet eller avstand til avsenderen, enn av det faktiske innholdet. I en studie undersøkte man hvordan tilhengere og motstandere av å hogge ned en skog reagerte på talspersoner fra skogindustrien og miljøbevegelsen. Når man ble eksponert for argumenter som gikk mot det man opprinnelige mente fra en gruppe man ikke identifiserte seg med, ble man bare enda mer styrket i sin opprinnelige oppfatning. Ergo må man ta høyde for identitetsmessige forskjeller mellom avsender og mottager i formidling av klimasaker. Om man skal kritisere klimapsykologene for noe, er det snarere at de er for forhåpningsfulle. Hva om man må godta negativt inngripende påbud som ikke å få mer enn ett barn, eller kanskje ingen, fordi endring av folks atferd går for sakte? Kan alt gis en positiv psykologisk «spin»?

Man trenger faktisk ikke gå utenom psykologiens rekker for å finne mistro. Til forskjell fra klimapsykologene ser ikke økopsykologene på mainstream psykologi som en del av løsningen, men en del av problemet, siden den understøtter dualismen mellom mennesket og naturen. Psykoterapeuten Andy Fisher skildrer i *Radical Ecopsychology: Psychology in the Service of Life* (2013) hvordan vitenskapelig og teknisk kunnskap siden opplysningstiden har økt i takt med en gryende følelse av menneskelig isolasjon med omverdenen. Naturen er blitt fremmed for oss; steiner, planter og dyr har mistet sin symbolske verdi. Og så lenge følelsene forblir uberørte, vil engasjementet la vente på seg, selv om vi rasjonelt erkjenner klimakrisen. Økopsykologens ambisiøse mål er derfor å gjenopprette et kontinuum mellom den ytre materielle verden (økologiens domene) og den indre mentale verden (psykologiens domene), der naturen blir en selvfølgelig del av våre signifikante andre på linje med familie og venner. Hvis ikke vil klimaendringene fremprovosere psykiske lidelser i stor skala.

Derfor gjør vi klokt i å erkjenne forbindelsen mellom menneskelig velvære og en intakt natur nå, før det ukontrollert tvinger seg på. Eller som opphavsmannen til begrepet «økopsykologi», Theodore Roszak, poengterte for vel 20 år siden: «Som om sjelen kan reddes hvis biosfæren forvitrer.» I likhet med Tarkovskijs *Solaris* ser økopsykologien ut til å dele en naturromantisk idé om at det moderne mennesket tross all vitenskapelig framgang er mer isolert fra kosmos enn noen gang. Men kanskje har

det moderne mennesket levd adskilt fra naturen i for mange generasjoner til at det egentlig lengter tilbake? Det betyr i så fall at menneskenaturens fleksibilitet er en ressurs; det vi tenker på som våre naturlige levesett og rettigheter, kunne ha vært helt annerledes. Om noen først har mot til å ta noe fra oss, vil vi kanskje erfare at det ikke spilte så stor rolle likevel. Tenk på røykeloven.

Klimaendringene er ikke bare en miljøkrise der naturvitenskapene trengs, men også en forståelseskriser der samfunnsvitenskaper som psykologi har en rolle å spille. Nevnte Roszak kommenterte at miljøforkjempere er de største psykologiske analfabeterne du noensinne vil møte. Klima- og økopsykologer har derfor en viktig oppgave foran seg i å overbevise klimaaktører om at den i det hele tatt har noe å tilby. Heldigvis har «å selge seg selv» aldri vært psykologiens problem.